

A héber nyelv története

BMA-HEBD-201

Biró Tamás

Bevezetés: leíró nyelvészet, történeti nyelvészet és nyelvtörténet

2020. február 12.

Praktikus dolgok:

- A kurzus honlapja: <http://birot.web.elte.hu/courses/2020-nyelvt/>
Jelszó?
- Koltai Kornélia: korneliakoltai @ hotmail.com
<http://hebraisztika.hu/site/tanarprocess.htm?id=6>
- Biró Tamás: biro . tamas @ btk.elte.hu
<http://birot.web.elte.hu/>, <http://www.birot.hu/>
- Fogadóórák: Id. a tanszéki hirdetőtáblán.
- Pótórák, ha elmaradnának órák.

Az óra céljai, aspektusai:

1. A héber nyelv története

- nyelvészeti dimenzió
- társadalom- és kultúrtörténeti dimenzió

— *mint narratíva*

→ *más órák megtámogatása*

← *más órák anyaga új perspektívából*

2. Héber leíró és történeti nyelvészet

— *mint tudományterület*

(válogatott fejezetek, ízelítő, nem törekszünk teljességre)

3. Fejezetek a nyelvészetből *(értsd: általános nyelvészetből)* hebraistáknak:

- részterületek és azok alapfogalmai
- iskolák, irányzatok, szemléletmódok és azok kérdésfelvetései, módszertanai
- mik az izgalmas (esetleg ma is nyitott) kérdések

Az óra céljai, aspektusai (folyt.):

4. a. Bibliai héber nyelvtan és modern héber nyelvtan átisméltése:
 - Nyelvtanulás, azon belül a nyelvtan tanulása: készségek elsajátítása. *Ezzel szemben:*
 - Leíró nyelvtan: tudatos reflexió a már elsajátított készségekre.
 - b. Rabbinikus és középkori héber: tapasztalatok „szisztematizálása”.
-
5. Elsajátítandó készségek (részben ebben a félévben, részben később, a most tanultak alapján):
 - ✓ Szöveg elemzése során a nyelvi-nyelvészeti (*linguistic* × 2) részletek iránti érzékenység.
 - ✓ A szöveg nyelvi-nyelvészeti aspektusai támogatják a szöveggel végzett munkát.
 - ✓ Legitim nyelvészeti kérdések megfogalmazása, ahhoz módszertan kidolgozása.
(És az illegitim vagy terméketlen kérdések, áltudományos válaszok elvetése!)

A kurzus szerkezete:

- „Nyelvtörténeti narratíva” + „történeti nyelvészeti kérdések, módszerek”.
1. Előadás + várjuk a hozzászólásokat, kérdéseket, kritikát is!
 2. Beadandó feladatok, pl. szövegek elemzése nyelvtörténeti szemszögből.

Sillabusz:

tessék elolvasni!

http://birot.web.elte.hu/courses/2020-nyelvt/Heber_nyelvtortenet-2020tavasz.pdf

Követelmények

Jegyszerzés:

- Beadandó házi feladatok (9 alkalom \times 5% = 45%).
- Írásbeli vizsga (55%): a vizsgaidőszakban, előzetes egyeztetés szerint.

Anyaga: órán elhangzottak, a feladott szakirodalommal „megtámogatva”.

1. Alapfogalmak meghatározása, egyes korszakok jellemzése, egy-egy kérdés kidolgozása, egy-egy nyelvi jelenség történetének bemutatása, stb.
2. Készségek, a megszerzett tudás alkalmazása: szövegminták elemzése.

Irodalom

- Tankönyv gyanánt:

- Angel Sáenz-Badillos, *A History of the Hebrew Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), pp. 1–75, 112–129, 161–272.

- Dobos Károly, *Sém fiai. A sémi nyelvek és a sémi írásrendszerek története* (Budapest: Pázmány Egyetem eKiadó és Szent István Társulat, 2012), pp. 23–64, 119–245.

- Kálmán László, „Történeti nyelvészet”, in: *Bevezetés a nyelvtudományba*, 2. bővített kiadás (Budapest: Tinta Kiadó, 2007), pp. 105-120.
<http://budling.hu/~kalman/course/bevezetes/kalmanTron.pdf>.

- Chaim Rabin: *A Short History of the Hebrew Language*. Orot publication, 1973. http://www.adath-shalom.ca/rabin_he.htm.

- További rövidebb olvasmányok a honlapon? – felhasználónév, jelszó

Legkésőbb a vizsgára
(van master copy?)

Legkésőbb a
vizsgára

megrendelni?

még ma!

Óráról órára
(avagy előre
az egészet)
elolvasni.

Előzetes tematika — egy dióhéj héja

A héber nyelv korszakai:

0. *Sémi > „*Proto-héber”
1. Bibliai héber (BH)
2. Rabbinikus/misnai héber (RH)
3. Középkori héber (MedH)
4. Modern/izraeli héber (IH)

A nyelv „szintjei”:

- Fonológia (és fonetika)
- Morfológia
- Szintaxis
- Szemantika és pragmatika
- Lexikon

A nyelv „vetületei”:

- Történeti nyelvészet
- Szociolingvisztika
- Pszicholingvisztika

A blue diamond-shaped icon with a white arrow pointing up and to the right, containing the text 'KK órái' in white.A blue diamond-shaped icon with a white arrow pointing down and to the left, containing the text 'BT órái' in white.

Előzetes tematika

1. Bevezetés: leíró nyelvészet, történeti nyelvészet és nyelvtörténet (BT)
2. A proto-hébertől a klasszikus bibliai héberig; epigrafikus emlékek (KK)
3. Történeti-összehasonlító nyelvészet 1 (családfamodell) és fonológia (BT)
4. A klasszikus bibliai hébertől Qumránig; a szamaritánus héber (KK)
5. Dialektológiai kitekintés: nyelvjárások a Héber Bibliában? (KK)
6. Történeti nyelvészet 2 (hullámmodell) és morfológia (BT)
7. Misnai/rabbinikus héber (KK)
8. Szociolingvisztika 1 (diglosszia), a lexikon és szemantika (BT)

...

Előzetes tematika

...

9. Középkori héber és az ún. zsidó nyelvek. Szociolingvisztika 2 (pidzsin és kreol).

A héber grammatika fejlődése a középkorban (BT)

10. A pijjutok és a középkori költészet nyelve (KK)

11. A héber nyelvújítás (KK)

12. Szintaxis, strukturalista és generatív nyelvészet, pszicholingvisztika (BT)

+1. Összefoglalás gyanánt vita: vajon sémi nyelv-e a modern héber?

Kenesei István (szerk.):
A nyelv és a nyelvek
(sok kiadás)

Kálmán László – Trón Viktor:
Bevezetés a nyelvtudományba.
(2., bővített kiadás, Tinta Kiadó, Budapest, 2007)
<http://budling.hu/~kalman/course/bevezetes/kalmanTron.pdf>

Bevezetés a nyelvészetbe (1)

Nyelv = a kommunikáció eszköze?

- „A zene nyelve”, „a művészetek nyelve”, „a vallási rítusok nyelve”
- Jacques Derrida és mások: minden „szöveg” – aminek van „nyelve”.
Szemiotika = a jelek tudománya.
- De nem a nyelvész számára!
Nyelvészet = a nyelvi jelek (a verbális kommunikáció jelei) tudománya.
- A nyelv kettős szerkezete:
 1. Jelentés nélküli hangokból felépülnek az elemi jelentéssel bíró morfémák, szavak
 2. Elemi jelentéssel bíró szavakból felépülnek a komplex jelentéssel bíró mondatok=> Nyitott **rendszer**, végtelen (≠ korlátlan) kifejezőképességgel
- A **nyelvi jel** (1) önkényes, ezért (2) konvención alapul, amely (3) konvenciót el kell sajátítani, és (4) ez a konvenció változik időben és közösségenként.

A nyelvi jel szerveződésének a szintjei

jel =

forma

+

jelentés

Morfológia:

könyv + k
könyv(e)k

 + *pluralis*

Szintaxis:

nagy + könyvek
nagy könyvek

 +

Morfofonológiai
változások?

Szórend?
Egyeztetés?

Szemantika:

Melyek az „atomi” jelentések (pl. ‘könyv’, ‘nagy’,
többes szám)? És ezek miként kombinálódnak?

A nyelv szintjei

Jel = Alak + Jelentés

- **Hangok**

szegmentum, hangsúly, dallam...
szótag, fonológiai szó, intonációs frázis...

Fonetika:

a hangok képzése, terjedése, észlelése

Fonológia:

a nyelv hangjainak rendszere, rendszerszerű viselkedése

- **Szavak**

Morfológia:

morfémákból szavak
szóalaktan

atomi jelentések
szavak jelentései

- **Mondatok**

Szintaxis:

szavakból szókapcsolatok,
mondategységek, mondatok
mondattan

szójelentésekből
mondatjelentés

- **Szöveg**

A nyelv, a nyelvi jel beágyazottsága

- A nyelvi jel „primer” szerkezete:

Hang → morféma → szó → szókapcsolat → mondategység → mondat
+ hangsúly, intonáció, stb.

- A nyelvi jelet kiegészítő non-verbális jelek (pl. fej- és kézmozdulatok)

A non-verbális jeleknek nincs kettős szerkezetük, és lehetnek ikonikusabbak.

- A nyelvi jel a kommunikáció kontextusában: pragmatika

- A nyelvi jel a társadalmi kontextusában: szociolingvisztika

Például: a nyelv változatai (*mi számít egy nyelvnek?*) a társadalmi (és földrajzi → *dialektológia*) szerkezet függvényében, a társadalmi identitás (osztály, etnikum, vallás, gender, szexuális orientáció...) nyelvi kifejezése, társadalmi viszonyok és udvariasság (pl. köszönés, tegezés/magázás)...

Bevezetés a nyelvészetbe (2)

There are many ways of writing the history of a language. One is to describe in detail the changes throughout its existence which affected its sounds, script and spelling, grammar, syntax, and vocabulary. Another is to relate the history of its literature and to characterize the language of the most important works in each period. Or we may follow the contacts the language had with other languages, be it those of geographical neighbours or languages of civilization or religion, and note the influence each of these exerted upon the language with which we deal. Contrariwise, we could observe how our language influenced others, the interest it aroused, and enumerate the outstanding scholars who studied it and the results of their researches. The Hebrew language has been treated, though not exhaustively, in all the ways mentioned.

This little book adopts a different way. It endeavours to outline the links and relations between the Hebrew language and the Jewish people at various periods and to estimate the influence of changes in Jewish social life upon the use and character of the language and the services which it performed for the people in varying circumstances. The tendency of this

Rabin: *A Short History...1973:5.*

Points to note:

- „historiography”
- linguistic levels: phonology, morphology, syntax
- vocabulary
- writing, spelling
- language of sources
- language contacts
- history of the people
- history of the discipline

Miért? kérdések a nyelvészetben

Adott nyelvészeti megfigyelés: miért van ez így?

- Mert így fejlődött ki:
történeti magyarázatok.
- Mert az emberi agyban így van kódolva:
kognitív magyarázatok.
- Mert így képes betölteni a (társadalmi) funkcióit
(úgy mint: kommunikáció):
funkcionalista magyarázatok.
- Mert így képes a gyermek megtanulni (*learnability*).
- ...
- Mert véletlenül így alakult: *ne féljünk ettől a választól sem!*

Példa:

Miért V2 a szórend az ivritben?

- Mert úgy alakult, hogy
BH VSO > IH V2 (*miért?*)
- Mert az emberi agy, és így a világ nyelvei néhány szórendet tesznek csak lehetővé.
- Mert a V2 egyértelművé teszi az információstruktúrát.
- Mert a V2 könnyen tanulható.
- ...
- Csak!

An over-simplified history of linguistics

		Linguistics is a tool to...	Language belongs to...
Middle Ages	<i>"Philological" linguistics</i>	...analyze (holy) texts.	... a text or author.

An over-simplified history of linguistics

		Linguistics is a tool to...	Language belongs to...
Middle Ages	<i>"Philological" linguistics</i>	...analyze (holy) texts.	... a text or author.
End 18 th and 19 th century	<i>Historical linguistics</i>	... the history of a nation.	... a nation or people.

An over-simplified history of linguistics

		Linguistics is a tool to...	Language belongs to...
Middle Ages	<i>"Philological" linguistics</i>	...analyze (holy) texts.	... a text or author.
End 18 th and 19 th century	<i>Historical linguistics</i>	... the history of a nation.	... a nation or people.
1 st half of 20 th century	<i>Structuralist linguistics</i>	... studying human signs.	... a society, population.

An over-simplified history of linguistics

		Linguistics is a tool to...	Language belongs to...
Middle Ages	<i>“Philological” linguistics</i>	...analyze (holy) texts.	... a text or author.
End 18 th and 19 th century	<i>Historical linguistics</i>	... the history of a nation.	... a nation or people.
1 st half of 20 th century	<i>Structuralist linguistics</i>	... studying human signs.	... a society, population.
2 nd half of 20 th century	<i>Generative linguistics</i>	... studying human brain.	... a brain or a species.

Why interested in linguistics?

Javaslat: bármilyen nyelvészeti vonatkozású művet olvasnak, gondolják át, mi is a szerző motivációja!

- Tool for:

- philosophy
- exegesis:
 - religious or literary
- history
- sociology
- semiotics
- biology, psychology, brain science
- language technology
- language teaching

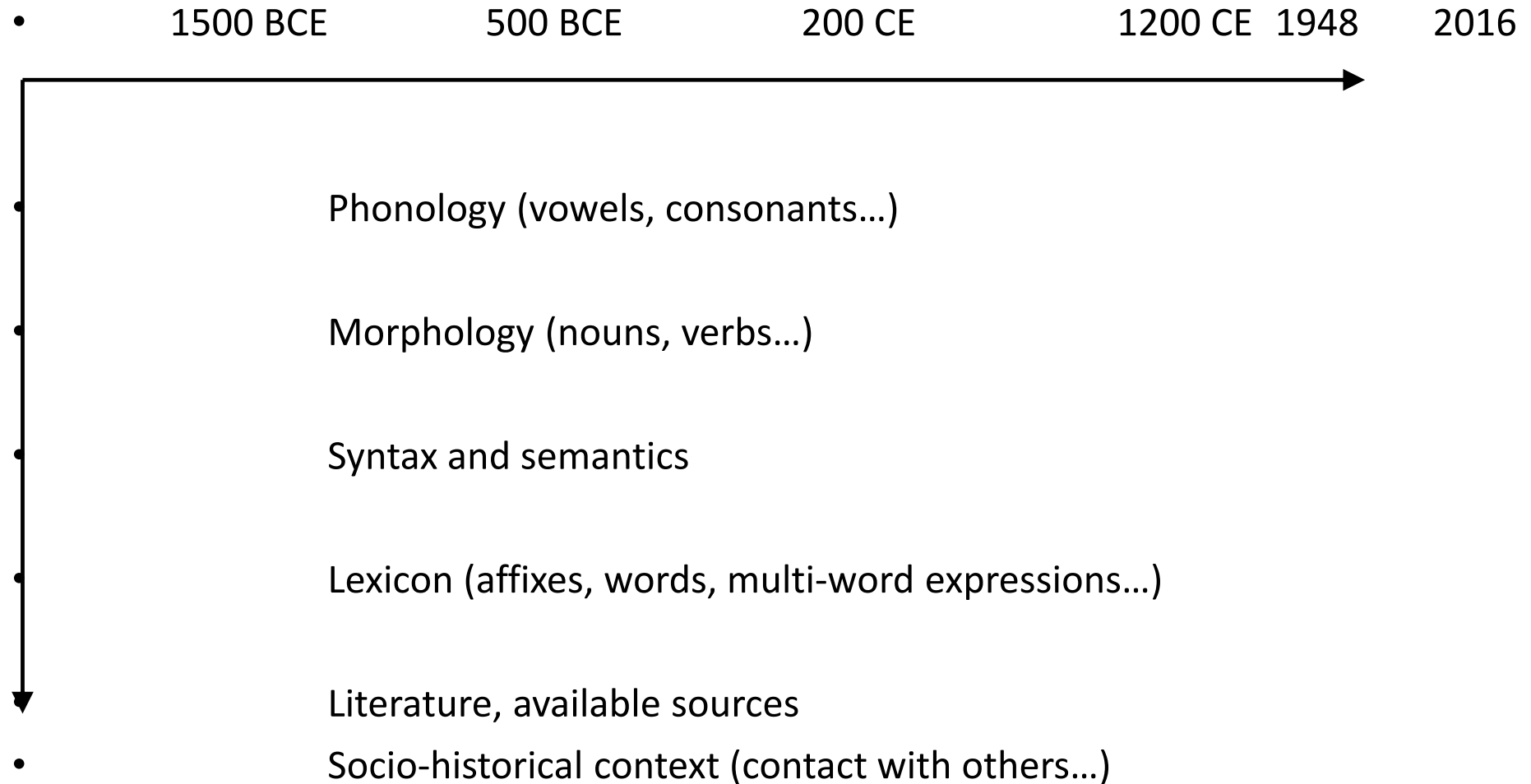
- Aim in itself:

understand language as a system

- expressing thought
- changing in time
- of signs (socially agreed)
- reflecting social facts
- implemented in the brain
- encoding information
- learned/acquired without effort

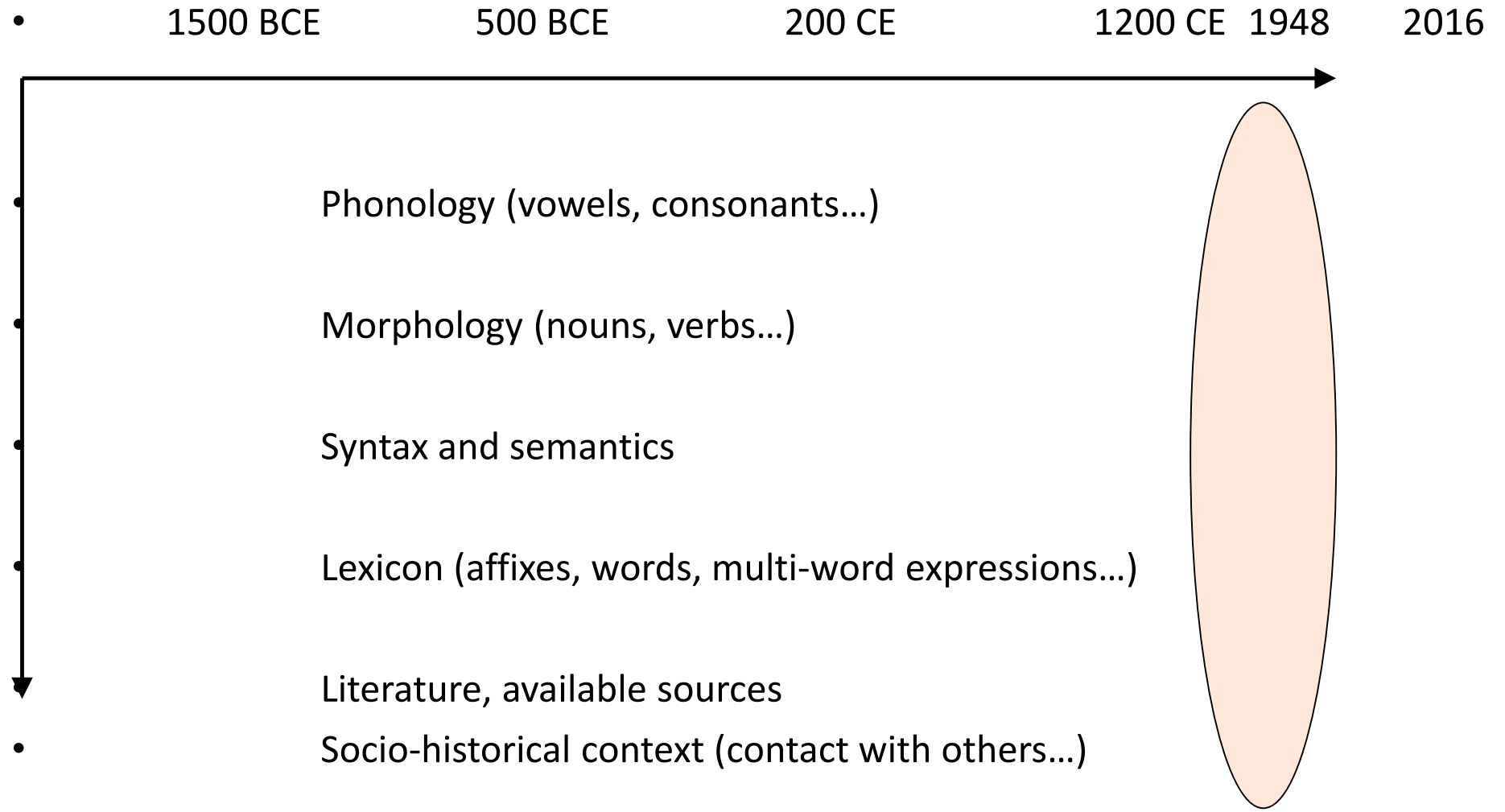
Two dimensions: *synchrony* (one state) vs. *diachrony* (change)

**A nyelv, mint komplex
és dinamikusan
változó rendszer**

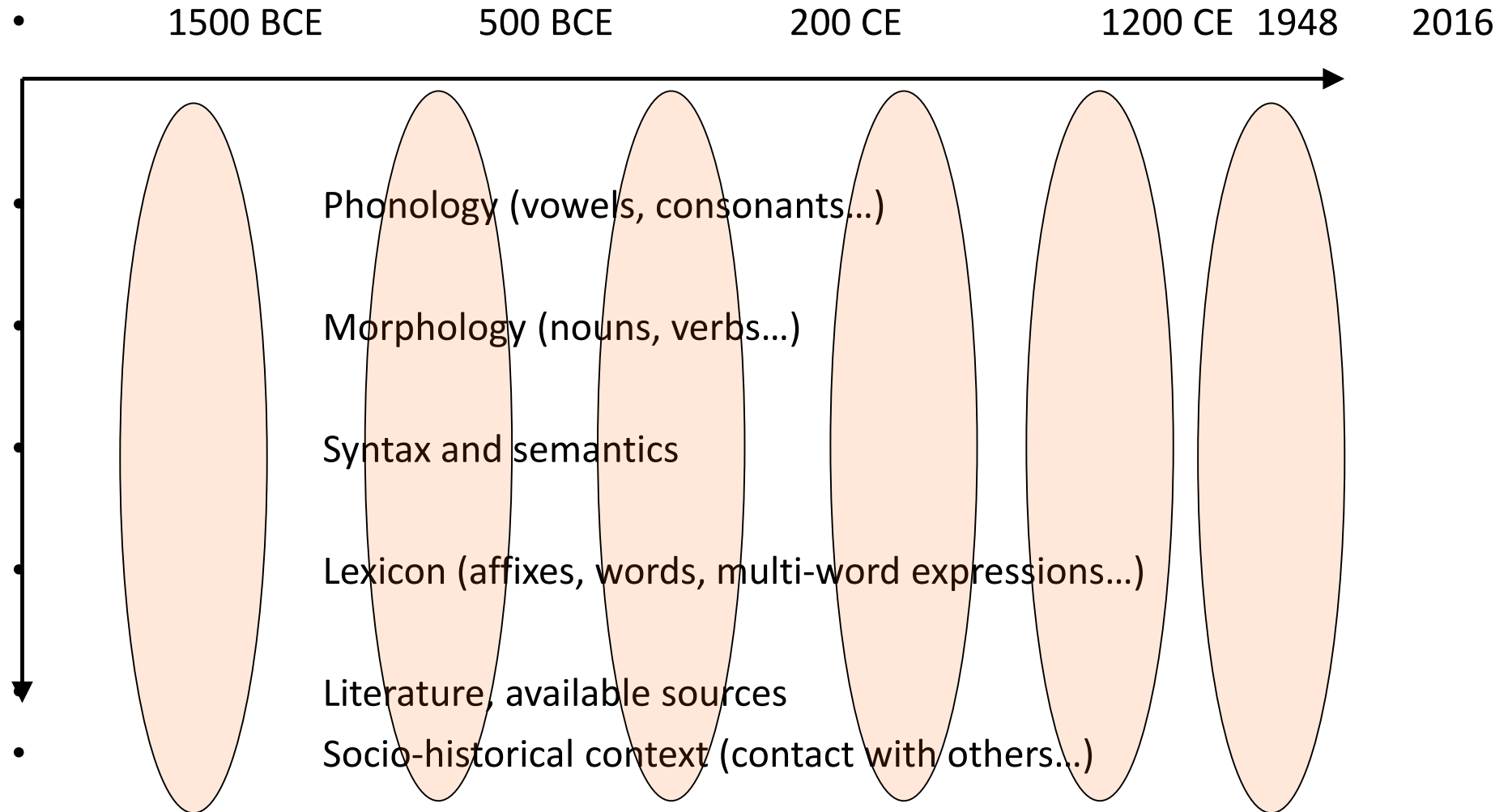
Two dimensions:

synchrony (one state) vs. *diachrony* (change)

Two dimensions:

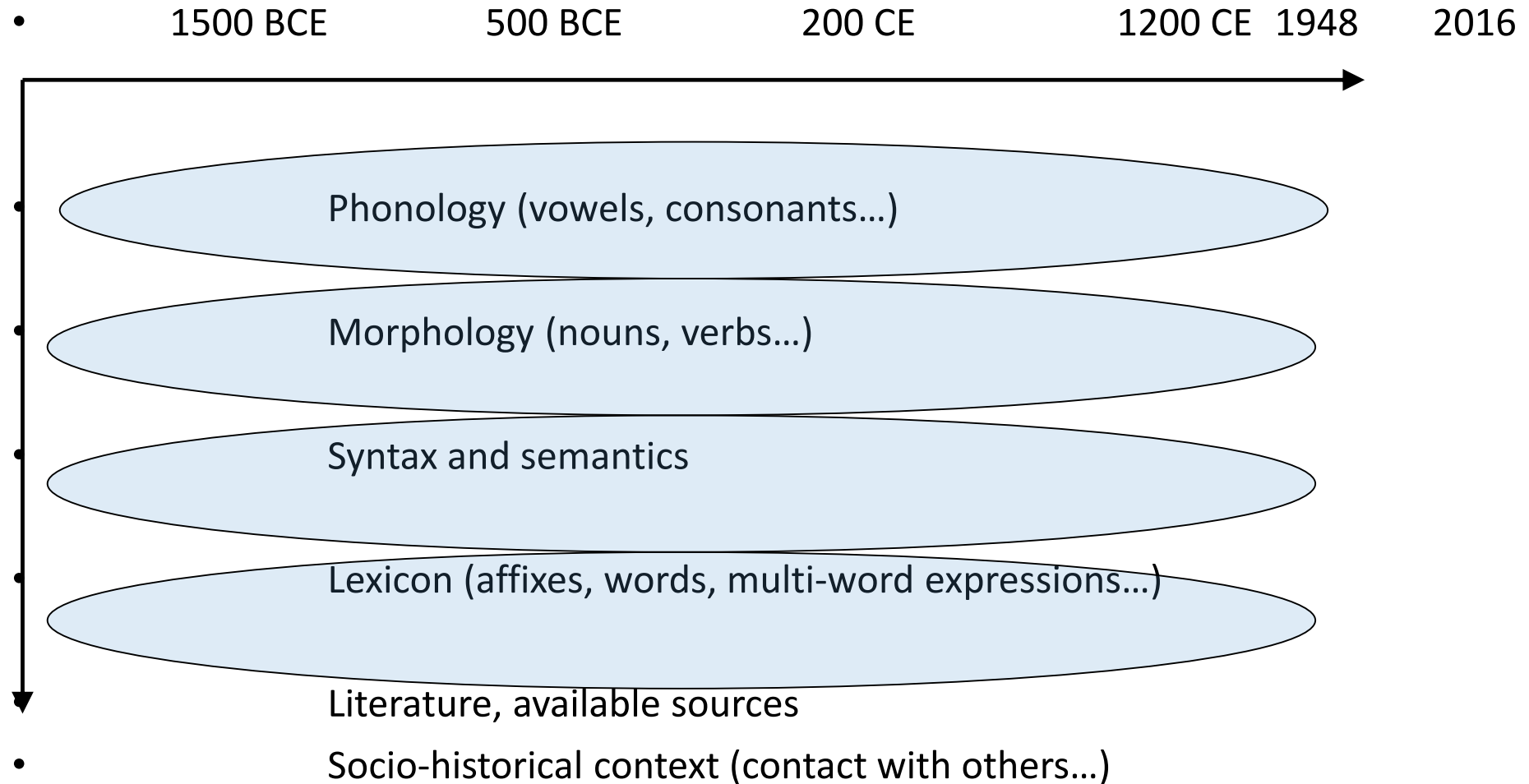
synchrony (one state) vs. *diachrony* (change)

Two dimensions:

Változás időben

synchrony (one state) vs. *diachrony* (change)

Héber: (1+) négy nagy korszak és alkorszakok

0. *Proto-sémi > *proto-északnyugati-semi > *proto-kánaáni > *proto-héber. *“Családfa: *hipotetikus ősök és rokonok”*
1. Bibliai héber (BH): *“Vajon a Biblia nyelvén beszélt Dávid király?”*
preklasszikus (PCBH), klasszikus (CBH), kései (LBH) + Qumran (QH)
történeti héber ↔ maszoretikus héber = tiberiási héber (TH)
2. Misnai/rabbinikus héber (RH): tannaitikus és amorai kor *“A beszélt nyelv leírva”*
3. Középkori héber (MedH): *“Dead or alive? Egy virágzó holt nyelv”*
4. Modern héber, izraeli héber, izraeli nyelv: haszkala, nyelvújítás, kortárs IH
“Szükségszerű, hogy Izrael Állam nyelve a héber lett?”

További nyelvek, amelyek relevánsak lesznek

- Arámi
 - Óarámi; birodalmi arámi; bibliai arámi
 - Középarámi; keleti és nyugati kései arámi(k)
 - Talmudok és néhány midrások; Zohár; liturgia, Haggada stb.
- Judeo-nyelvek / zsidó nyelvek
 - Judeo-arámi: a bibliai arámitól, a palesztinai és babilóniai zsidó arámi nyelv(ek)en keresztül a modern judeo-arámi nyelvekig
 - Judeo-görög: a hellenisztikus görögtől a *jevanit* (judeo-modern görög) nyelvig
 - Judeo-arab, judeo-perzsa, jiddis, dzsudezmo/ladino/judeo-spanyol...
 - ... és sok további judeo-nyelv... sőt még a *karaim* nyelv is.

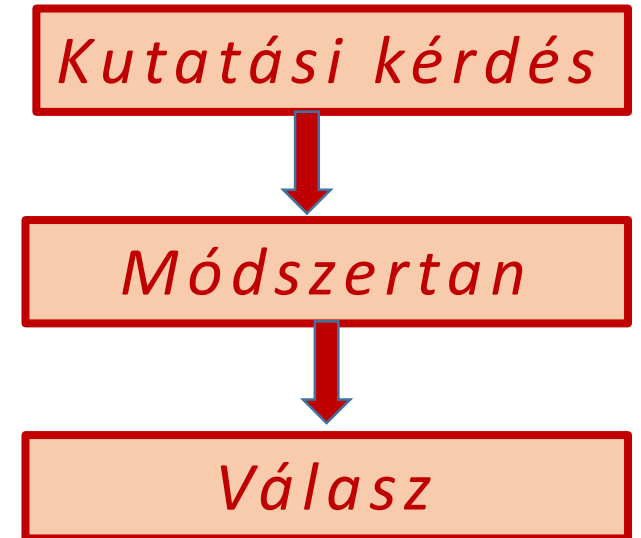
Ha belefér

Majd ha a vizsgára készülnek,
gondolkodjanak el az alábbiakon...

Bevezetés a nyelvészetbe (3)

A tudományos megismerési folyamat ciklusa (elméletben)

1. Adatgyűjtés
2. Adatok összehasonlítása, rendszerezése
3. Adatok magyarázata / értelmezése
4. Elméletalkotás / értelmezési keret alkotása
5. Az elmélet alapján predikció tétele
6. A predikció ellenőrzése: új adatok gyűjtése és értelmezése
7. Az elmélet elvetése (falszifikációja), korroborálása (valószínűsítése) vagy finomítása
8. Új predikciók... új adatok... stb.

Vajon alkalmazható a nyelvészetre?

A nyelvészet forrásai

(Preskriptív nyelvészet [**elő**író]: az “akadémia”) vs. deskriptív nyelvészet [**le**író]

- Mai nyelvek:
 - Bármilyen, amit az anyanyelvi beszélő mond / jónak gondol.
 - Megfigyelések és kontrollált kísérletek.
 - Felnőttek, gyerekek, L2 tanulók... megfigyelése.
- Múltbeli nyelvek:
 - Csak írott adatok. Nincs hangfelvétel. Nem lehet kérdezni.
 - Szóbeli és írott nyelv különbsége. Szóbeli hagyományozás + későbbi redakció? Másolási hibák?
 - Univerzálék: érvényes minden emberi nyelvre, tehát érvényes a régi nyelvekre is?
 - Összehasonlítás rokon nyelvekkel (pl., cognates), esetünkben más sémi nyelvekkel
 - Belső rekonstrukció: rendhagyó jelenségek a múltban szabályosak lettek volna?

Nyelvek összehasonlítása: *kapcsolat vagy nincs kapcsolat?*

Két nyelv közötti hasonlóságok lehetséges okai:

- Közös őś

Protosémi **šalām* > héber *šalōm* ~ arab *salām*

- Kontaktnyelvészet, areális és kulturális tényezők (kölcsönzés:

héber שק ~ angol *sack* ~ magyar *zsák*; héber טלוויזיה ~ angol *television*)

- Nyelvi univerzálék: [t] hang a héberben, magyarban, angolban, stb.

- Nyelvtipológia: két nyelvtani nem héberben és franciában is.

- Véletlen: földrajzi nevekhez kapcsolódó *-i* szuffixum
héber ישראלי ~ magyar *izraeli*.

NB: jelölési konvenciók: [t], ~, *példa* 'jelentés', *, >

A nyelvi változás lehetséges okai

- Külső tényezők:
 - Átvétel szomszédos nyelv[ek]ből, például
 - szavak (lexikai elemek) átvétele
 - hangok, szemantikai distinkciók, szintaktikai szerkezetek átvétele...
- Külsőnek vagy belsőnek számítható folyamatok:
 - Standard / irodalmi / írott / hivatalos... nyelvváltozat létrejötte.
 - Dialektus, szociolektus vagy más nyelvváltozat egy-egy jegye elterjed a nyelvben.

[*Mi a nyelv?* Nyelv, nyelvváltozat, idiolektus]

A nyelvi változás lehetséges okai (folyt.)

- Belső folyamatok:
 - Belső szóképzés, hangutánzó szavak létrejötte, nyelvi kreativitás...

 - A rendszer „optimalizálása”? minimális erőfeszítés ÉS maximális kifejezőkészség
 - A rendszer „optimalizálása”? rendszerszerűség, analógia, „mi logikus?”, stb.
 - Pontatlan tanulás: pl. grammatikalizáció,
pl. szintaktikai szerkezetek átértelmeződése.
- Külső és belső tényezők kölcsönhatása:
 - Egy átvétel hatására beindul egy belső folyamat:
pl. új szavak → új hang → hangrendszer átrendeződik.

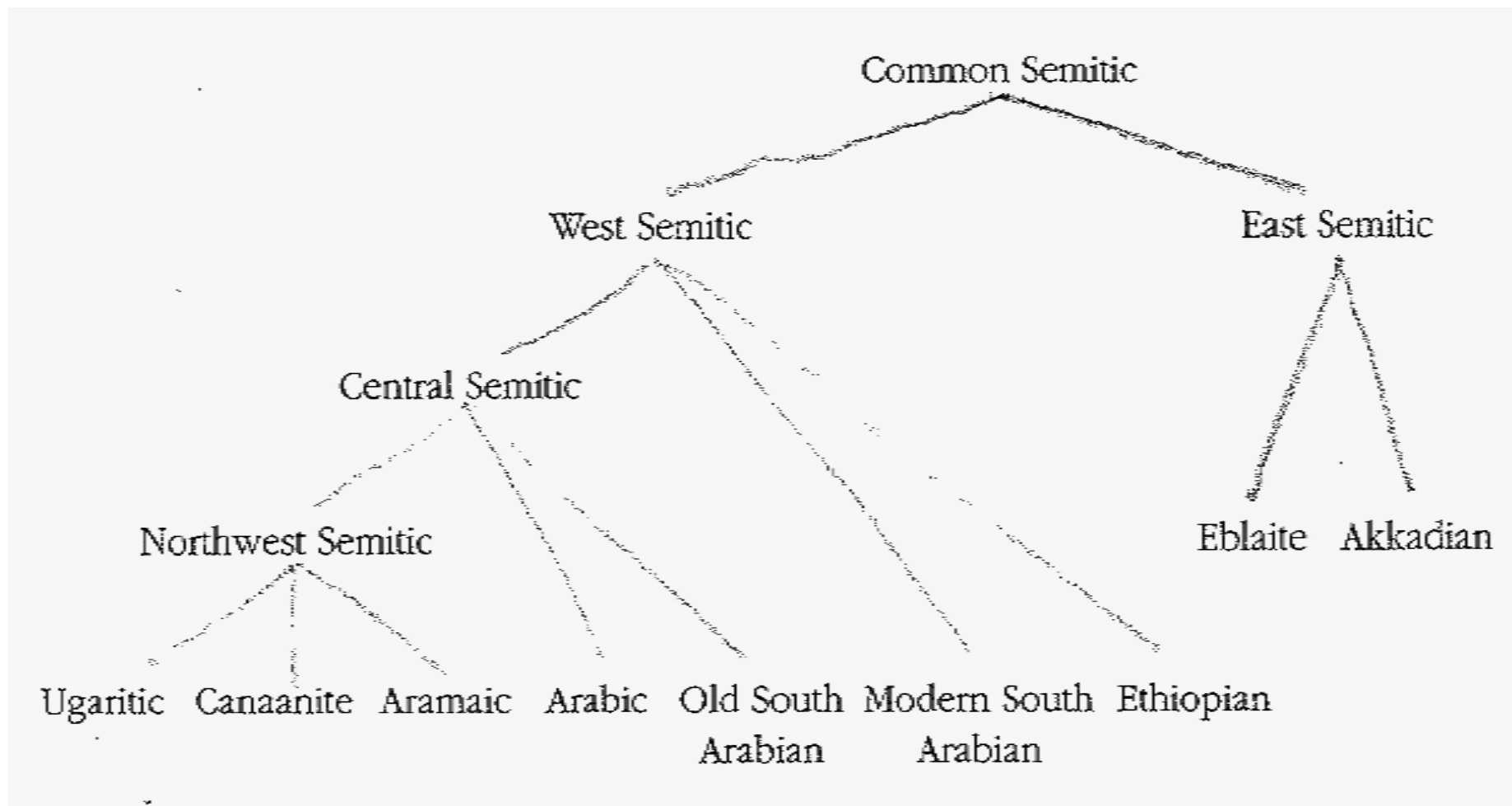
At all times, keep in mind the truth about comparative linguistics, indeed about all of linguistics. Nothing is real except the raw facts of the language, the words people say, the scratching on the rock. All linguistic analysis is fiction or educated guess; all linguistic description is a more-or-less simplified and distorted mapping of the complexities of speech on a sheet of paper. When drawing a conclusion that is elegant and innovative, one should not fall in love with it. Remember, with honesty and humility, that one new fact can reshuffle the cards and force a totally different (but equally elegant) analysis.

Patrick. R. Bennett: *Comparative Semitic Linguistics*, p. 67.

Részletesebb kidolgozás
egy önálló *Sémi nyelvészet*
című óra tárgya lehetne.

Történeti nyelvészet (előzetes)

Nyelvcsalád és családfa (kb. standard verzió)

John Huehnergard: 'Introduction'. In: John Kaltner and Steven L. McKenzie (eds.): *Beyond Babel: A Handbook for BH and Related Languages*. SBL 2002. Pp. 1-18.

Nyelvcsalád és családfa (kevésbé standard verzió)

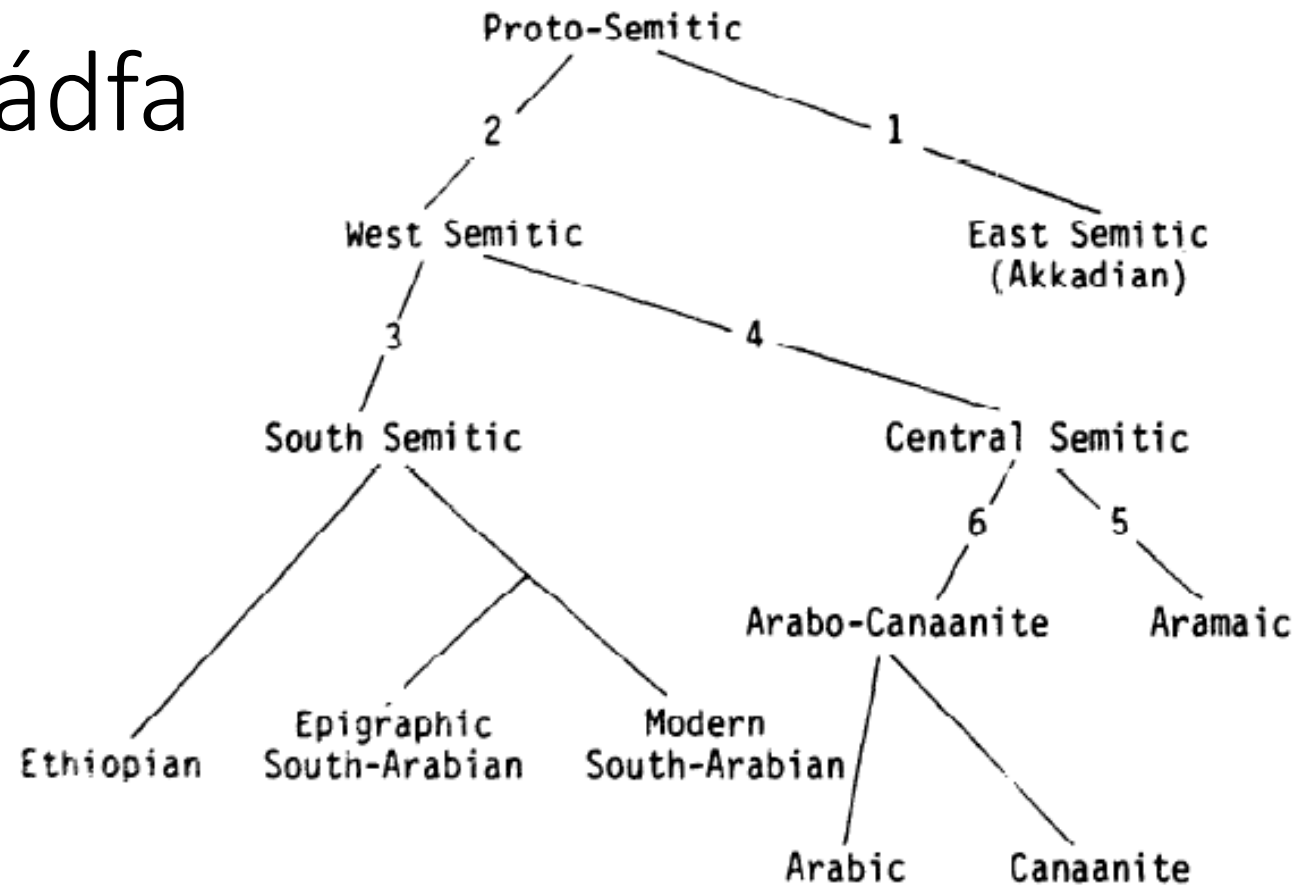

Fig. 2. The genealogical tree of Semitic. 1: Akkadian – archaic in many respects. 2: West-Semitic – innovation: adoption of a suffix-conjugation for the past tense (4.2.2). 3: South-Semitic – innovation: Generalization of *-k-* in the past tense (2.1), generalization of a closed vowel in verbal prefixes (2.2). 4: Central Semitic – innovation: adoption of Jussive *+u* for the nonpast (4.2.3), generalization of *-t-* in the past tense (2.1), generalization of the same vowel for verbal prefixes in one verb (2.2). 5: Aramaic – archaic feminine plural (4.1). 6: Arabo-Canaanite – innovation: adoption of *-na* as a feminine plural ending in verbs (4.1).

Robert Hetzron: Two principles of genetic reconstruction. *Lingua* 38.2 (1976): 89-108.

Családfamodell (előzetes)

- Szinkrón nyelvészet: a nyelv állapota adott időpontban
családfa = tipológia, csoportosítás, a hasonlóság mértéke alapján
- Diakrón nyelvészet: a nyelv változása időben
családfa = narratíva a nyelvek fokozatos differenciálódásáról:
ágak szétválása egy hipotetikus közös ősből kiindulva.
- Történeti-összehasonlító nyelvészet: mi a legplauzibilisebb narratíva?
- Fontos: a nyelvek története \neq a nyelvet beszélő népek történetével,
vagy a nyelvet beszélő nép kultúrájának, stb. a történetével!

Házi feladat

Következő órára: olvasandó + házi feladat

1. Olvasandó: Kálmán–Trón, 105–120 („Történeti nyelvészet”),
Rabin, 5–24 (Preface, II és III) [+ ha belefér, IV is]
+ 2 hét múlva ajánlott átismételni: Kálmán–Trón, 86–104 („Fonetika és fonológia”)

2. Készítsünk családfát!

- Néhány fiktív nyelv néhány tulajdonsága a következő táblázatban:
<http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/hf2.pdf> (valamint a következő dián)
- Készítse el ezeknek a nyelveknek a családfáját.
- Több megoldás lehetséges. Érveljen a megoldása mellett.
- Emailben: biro.tamas@btk.elte.hu.
- Határidő: kedd dél (12:00).

Nyelv	Nemek száma	Főnév-ragozás	Névelő elől/hátul	Dualis	Igei személyragozás	Van létige	eredeti *k >	eredeti *p >	eredeti *t >	Umlaut
<i>A</i>	3	+	–	+	+		<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	+
<i>B</i>	3	+	H	+	+	–	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	+
<i>C</i>	3	+	H	–	+	–	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	+
<i>D</i>	3	+	H	–	+	–	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	+
<i>E</i>	3	–	H	–	–	–	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	+
<i>F</i>	2-3	–	H	–	–	–	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	+
<i>G</i>	2	–	H	–	–	–	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	+
<i>H</i>	2	–	H	–	– (+)	–	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	+
<i>I</i>	0	–	E	–	– (+)	+	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	(+)
<i>J</i>	2	–	E	–	+	+	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	(+)
<i>K</i>	2	(+)	E	–	+	+	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	–
<i>L</i>	0	–	E	–	–	–	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	–
<i>M</i>	3	+	E	–	+	+	<i>k</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	+
<i>N</i>	3	+	E	–	+	+	<i>k, ch</i>	<i>pf, f, ff</i>	<i>z, s, ts</i>	+
<i>O</i>	3	+	E	–	+	+	<i>k, ch</i>	<i>f, ff</i>	<i>z, s, ts</i>	+

() ritkán + van – nincs E elől H hátul

Viszlát jövő szerdán!